

زنان و زندگی شهری

کتاب هشتم: زنان، سلامت و محیط زیست شهری

www.ketab.ir

سرشناسه	احمدنیا، شیرین، ۱۳۴۲ -
عنوان و نام پدیدآور	زنان، سلامت و محیط زیست شهری / مولف شیرین احمدنیا، همکاران تألیف امید زمانی... و دیگران؛ [برای] ستاد توانمندسازی زنان سرپرست خانوار.
مشخصات نشر	تهران: مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	۸، ۳۴۶ ص. : مصور (بخشی رنگی)، جدول (بخشی رنگی)، نمودار (بخشی رنگی).
فهرست	زنان و زندگی شهری؛ کتاب هشتم.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۶۰۸۰-۹۰-۱
وضعیت فهرست نویسی	فیبا
یادداشت	همکاران تألیف امید زمانی، امیرهوشنگ مهریار، عالیه شکریگی و صدیقه ببران.
موضوع	زنان -- ایران -- تهران -- وضع اجتماعی -- نمونه‌پژوهی
موضوع	زندگی شهری -- ایران -- تهران -- نمونه‌پژوهی
شناسه افزوده	زمانی، امید، ۱۳۴۹ -
شناسه افزوده	ستاد توانمندسازی زنان سرپرست خانوار
شناسه افزوده	شهرداری تهران. مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران
رده بندی شنگره	۱۳۹۴ ت ۹۱ / ۲ / ۱۷۳۵ HQ
رده بندی دی‌سی	۳۰۵/۴۰۹۰۱۲۲
شماره کتابشناسی	۳۸۹۵۰۴



ستاد توانمندسازی



مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران

زنان و زندگی شهری؛ کتاب هشتم: زنان، سلامت و محیط زیست شهری

مؤلف: دکتر شیرین احمدنیا

ناظر علمی: دکتر محمدمبین قانع‌ی راد

همکاران تألیف: دکتر امید زمانی، دکتر امیرهوشنگ مهریار، دکتر عالیه شکریگی و دکتر صدیقه ببران

ویراستاری علمی: دکتر شیرین احمدنیا

صفحه‌آرایی: اکرم رحیمی

طراحی جلد: یعقوب قاسمی

نوبت چاپ: اول - سال ۱۳۹۴

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

چاپ: موسسه نشر شهر

بها: ۱۴۰۰۰ ریال

ناشر: مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۰۸۰-۹۰-۱

کلیه حقوق چاپ برای ناشر محفوظ است.

نظرات مطرح شده در این کتاب الزاما بیانگر خطی مشی‌ها و رویکردهای شهرداری تهران نیست و مسئولیت محتوای مطالب بر عهده نویسندگان محترم است.

نشانی: خیابان شریعتی، خیابان پل رومی، خیابان شهید اکبری، نبش خیابان آقابزرگی، شماره ۳۲

تلفن: ۸۳-۳۲۳۹۲۰۸۰

کدپستی: ۱۹۶۴۶۳۵۶۱۱

<http://rpc.tehran.ir>

info@rpc.tehran.ir

سخن نخست

شهرها بیلو، اندیشه، دانش و فن آوری جوامع بشری است که در زمان و مکان‌های مختلف جلوه می‌نماید. از سوی دیگر مکانیزم‌ها و جریان‌های تمدنی حاکم بر سطوح ملی، منطقه و بین‌المللی به طور مستمر شهرها را تحت تأثیر قرار داده و دچار تحول می‌کند. لذا رابطه تنگاتنگ و متقابل میان فرهنگ‌ها را "نودای توسعه فضایی، اجتماعی و اقتصادی شهرها وجود دارد. در چارچوب این تجلیات و روابط، شهر تهران نیز در دهه‌های اخیر متناسب با دیدگاه‌ها و روش‌های حاکم بر آن تحت تأثیر نگرش‌های نوین، گفت‌وگو و طرح‌های دانش‌بنیان قرار گرفته است.

رویکرد بسیاری از این تعاملات برگرفته از نگاه‌های انسانی و حفظ کرامت افراد بوده است. به ویژه مسائل زنان و کودکان و ارتقا هویت و تأمین نیازهای آنها از جمله موضوعاتی است که با محوریت دانش و نگاه‌های ژرف‌نگر ملاحظه شده است. لذا توسعه‌ی فرهنگی و اجتماعی و تمرکز بر فرایندهای حکمروایی محلی مبتنی بر مشارکت شهروندان (به خصوص زنان) در متن تعداد زیادی از برنامه‌ها و طرح‌های شهری دیده می‌شود. بدین لحاظ روند باز تولید باز مهندسی برنامه‌ها و فعالیت‌ها (شهر پایدار و پویا) ایجاب می‌کند، این تفکر مبنای امور قرار گیرد به عبارت روشن‌تر زیست پذیر شدن شهر، مستلزم حمایت و توجه به چنین طرح‌ها و پژوهش‌های نوآورانه‌ای است که در بخش‌ها و عرصه‌های مختلف مدیریت شهری (شهرداری) تبیین و سپس به اجرا درمی‌آید.

مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران با تأکید بر چنین سیاست‌ها و دیدگاه‌های به حمایت همه جانبه و فراگیر از کلیه طرح‌ها و مطالعاتی پرداخته که دستاوردهای آنها در روند زندگی

شهری نقش حیاتی داشته و بر فعالیت‌های شهرداری نیز به خصوص در حوزه‌های فرهنگی و اجتماعی بسیار تأثیرگذار بوده است. بر این اساس توجه به نقش حساس زنان در ارتباط با بخش‌ها و مناسبات مختلف اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و فضایی شهر یکی از مهم‌ترین موضوعاتی است که مورد توجه جدی مرکز قرار گرفته و به منظور حل مسائل زنان و پاسخ به مطالبات آنها در سطوح مختلف شهری اقدام به حمایت از برنامه‌ها علمی و پژوهشی در این زمینه نموده است تا با ارائه راهکارهای مناسب بخشی از دغدغه‌های این قشر کاهش یابد.

مجموعه «زنان و زندگی شهری» به اهتمام ستاد توانمندسازی زنان سرپرست خانوار شهرداری تهران، تلاش جمعی از صاحب‌نظران علوم اجتماعی در حوزه زنان و مطالعات شهری با هدف توانمندسازی زنان، در شهرداری تهران تدوین شده است. این مجموعه ارزشمند و ماندگار در «ششمین جشنواره بین‌المللی پژوهش‌های نوآوری مدیریت شهری با رویکرد اجرایی شدن پروژه‌های دانش‌محور»، به عنوان برتر برگزیده شد و با دریافت جایزه ویژه این جشنواره مورد قدردانی قرار گرفت. امید است این طرح نیز مورد استفاده محققان، صاحب‌نظران و مسئولان اجرایی شهرداری قرار گیرد.

در پایان ضمن قدردانی از همه دست‌اندرکاران این پژوهش، به ویژه سرکار خانم دکتر زهراسادات مشیر رئیس شورای سیاست‌گذاری، آقای دکتر علیرضا غفاری دبیر علمی، آقای دکتر محمدمبین قانع‌راد ناظر علمی و آقای دکتر مهدی کریمی دبیر اجرایی طرح، آرزوی توفیق روزافزون برای همه کسانی که در تهیه این آثار علمی و پژوهشی نقش داشتند، آرزو می‌نمایم.

بابک نگاهداری

رئیس مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران

پیشگفتار رئیس شورای سیاست گذاری

تغییر رویکرد شهرداری از نهادی خدماتی به نهادی اجتماعی مستلزم تعریف و پیاده سازی اقدامات جدید و نوآورانه است. در تمامی واحدهای ستادی، مناطق و سازمان های وابسته به شهرداری بوده است. اصولاً پیش بردن کارهای جدید و نوآورانه در حوزه های فنی و عمرانی با چنین اقداماتی در حوزه های اجتماعی و فرهنگی به ویژه از حیث نحوه تأمین و به کارگیری ابزارهای مورد نیاز تفاوت جدی دارند. در پروژه های فنی، رگه ها، خلاء ابزاری و دانشی را با پرداخت هزینه های مربوط به آن می توان از مجاری شناخته شده در دانش و خارج از کشور تأمین نمود؛ اما در پروژه های اجتماعی و فرهنگی موفقیت هر اقدام مستلزم پرورش و آموزش نیروی انسانی مورد نیاز به عنوان اصلی ترین ابزار پیاده سازی موفق چنین برنامه هایی است. این چیزی نیست که بتوان آن را با سرعت و بدون داشتن پشتوانه علمی لازم و مجاهدت خستگی پذیر پیش برد.

ضمن آن که در نهایت نیز نتایج پروژه های اجتماعی و فرهنگی در خلاف پروژه های فنی و عمرانی که معمولاً بخشی جزئی از حیات روزمره شهروندان بر روی سطح آنها جریان می یابد، بر کل روند حیات ایشان تأثیر می گذارد. این موضوع به شکل مضاعفی بر حساسیت و نیز دشواری های پیش روی اقدامات و برنامه های اجتماعی و فرهنگی می افزاید. حال در درون خود این حوزه، با توجه به دغدغه ها و ملاحظات مختلف، ورود به بخش های مرتبط با مسائل زنان به مراتب از حساسیت و دشواری بیشتری برخوردار است.

از این رو و به منظور رصد مداوم دستاوردهای اجرایی و نیز استوار ساختن برنامه ریزی های مورد نیاز بر مبنای مطالبات و مطلوبیت های بانوان شهروند، برنامه علمی و پژوهشی جامعی با

عنوان «زنان و زندگی شهری» از سال ۱۳۹۰ آغاز شد که در قالب آن با همکاری اساتید برجسته حوزه‌های مختلف علمی و نیز کارشناسان و مدیران خبره شهرداری تهران، اقدام به تدوین بسته‌های سیاستی و ارائه الگوهای برنامه‌ریزی در محورهای مختلف مرتبط با مسائل زنان در شهر تهران شده است. علی‌رغم تمرکز این برنامه مطالعاتی بر مسائل شهر تهران، نتایج آن از قابلیت و بضاعت بالایی برای بهره‌برداری از سوی دست‌اندرکاران مدیریت شهری در سایر مناطق کشور به ویژه کلان‌شهرها که به نوعی در بسیاری از مسائل و چالش‌ها با شهر تهران دارای مشابهت‌های فراوانی هستند، برخوردار است.

یکی از نقاط قوت اصلی این طرح نوآوری قابل توجه آن، چه به لحاظ روش‌ها و رویکردهای اجرایی و چه به لحاظ نحوه ارائه دستاوردهای مطالعاتی است. در عین حال دستیابی به نتایج اثربخش و کارآمد در چند بستار نقد و ارزیابی ماحصل مطالعات مذکور در مجامع علمی و از سوی کارشناسان خبره و اساتید حاضر در حوزه‌های مرتبط است. موجب افتخار و سپاس فراوان خواهد بود که چنین نقدها، بازنگری‌ها و پیشنهادات دست‌اندرکاران برنامه علمی و پژوهشی زنان و زندگی شهری قرار گیرد. در پایان از تمامی اساتید معزز، مدیران و کارشناسان محترمی که در اجرای این طرح مشارکت داشته‌اند، قدرتی را می‌نمایم و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند متعال مسئلت داریم.

زهرا سادات - مدیر

رئیس شورای سیاست‌گذاری

برنامه پژوهشی زنان و زندگی شهری

پیشگفتار دبیر علمی

شواهد تاریخی و اجتماعی نشان از این واقعیت دارند که در سیر تطور جوامع انسانی زندگی و حیات شهری موجد برهنه ظهور وجوه و ویژگی های تازه ای در زندگی و مناسبات اجتماعی بوده است به گونه ای که اندامندان و جامعه شناسان شهری، شهرهای مدرن و کلان شهرها را به مثابه مکان های شکل دهی به "شود" و "جامعه" دانسته اند. آن ها بر این باورند که بخش محدودی از موجودیت انسانی و اجتماعی کنش گران اجتماعی در بدو تولد شکل می گیرد و عمده آن در جریان و فرایند همزیستی و زندگی در عرصه های اجتماعی عمومی که مدنیت و شهرها به نوعی با آن ها تعریف می شوند تولید و باز آفرید می شود. فضایی که به تدریج توانسته وجه مدنی پیدا کند و زاینده شهروند و شهروندی باشد

به هر حال تغییرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی فزاینده در حیات و مناسبات کلان-شهرها، زندگی شهری را وارد حال و هوای تازه های برای آحاد شهروندان کرده است. چرا که شهر در مقام مصنوعی اجتماعی و فرهنگی پیوسته تغییرات تازه ای را از حیث ساختاری و کارکردی تجربه می کند که جلوه ای از این تغییر را می توان در گذار از شهر تولیدی به شهر مصرفی و مکانی که در آن عرضه خدمات و تفریح به اوج خود می رسد دید. امری که حضور زنان در عرصه عمومی را متفاوت با گذشته ساخته است چرا که به میزانی که شهرها از شهر تولیدی به شهر مصرفی و خدماتی میل می کنند امر زنانه شدن شهر و ورود زنان به عرصه ها و فضاهای عمومی شهری قوت و گستره بیشتری پیدا می کند. حضوری که خود مختصات کالبدی، کارکردی و ارتباطی تازه ای را در بافت و حیات شهری در پی دارد.

افزون بر این افزایش سطح تحصیلات و توانمندی حرفه‌ای، تغییر در نظام انتظارات، تحولات هویتی، شکل‌گیری سبک‌های تازه، تغییر در ساختار خانواده، افزایش خانواده‌های تک‌والد، زنان سرپرست خانوار، افزایش سن مجرد، ظهور آسیب‌های اجتماعی نو و تازه و ... سازمان مدیریت شهری را نیازمند سامان‌دهی سیاست‌ها، رویه‌ها و هنجارهای جدید نموده است. سیاست‌ها و هنجارهای تازه‌ای که فراتر از رویه‌ها و هنجارهای سنتی قرار می‌گیرند، سیاست شهری که توأمان باید مضمین فراهم‌سازی فرصت‌های مناسب‌تر و برابر برای دسترسی شهروندان به فضاهای عمومی از ن و بری از اضطراب، بازار کار، برخورداری از تسهیلات و خدمات رفاهی و فراغت، حمل و نقل عمومی، روان، قدرت انتخاب، برخورداری از شبکه‌های اجتماعی، انجمن‌های حرفه‌ای و صنفی، تعیلات مناسب و غنی نسلی، صنفی و ایجاد احساس تعلق محلی و شهری در بین شهروندان باشند. شهر به مثابه مهم‌ترین آژانس جامعه‌پذیری برای نسل جدید و سهمی که زنان در این فضا دارند و مهم‌ترین سهم این زنان در بهره‌گیری از خدمات عمومی شهری به دلیل ورود بیشتر و گسترده‌تر زنان در ارائه خدمات حمایتی، ای کودکان و سالمندان و دیگر گروه‌های خاص امروزه توجه به مقوله زنان و زندگی شهری را به بحثی مهم از حیث نظری و سیاستی تبدیل کرده است.

از طرفی سیاست شهری که با الزام‌های تازه و به حیات مدنی سازگاری لازم را داشته باشد نیازمند سازمان‌دهی مناسب فضاهای عمومی شهر و فراهم ساختن امکان بهره‌برداری چندگانه از آن است که نه تنها موجب رونق شهری و روان‌سازی آن بلکه بقوی مشارکت فعال شهروندان و شهروندی فعال و مسئولانه خواهد شد که پیامدهای قابل ملاحظه‌ای را در حوزه‌های سلامت اجتماعی شهری و محیط‌زیست شهری را نیز در پی خواهد داشت. نهاد شهرداری به مثابه نهادهی اجتماعی که مدیریت شهر و ارائه تسهیلات و خدمات شهری را عهده‌دار است؛ در مواجه با مسائل تازه و جدید، خود را ملزم به بازنگری در ساختارها و رویه‌ها می‌داند تا بتواند از این طریق به نسبتی منطقی و کاراثر در قبال مسائل مطروحه دست پیدا کند.

به هرحال با توجه به وظایف، مسئولیت‌ها و تعهدات جدیدی که متوجه زنان در حیات و

مناسبات شهری است و نیز قابلیت‌ها و جهت‌گیری‌هایی که آنان نسبت به مسائل حوزه سلامت اجتماعی، محیط‌زیست و امنیت اجتماعی شهری دارند؛ مشارکت فعال ایشان را در بخش‌های مختلف فرایند مدیریت شهری ضرورتی اساسی می‌سازد که تحقق این مهم در درجه نخست نیازمند طرح و واکاوی مناسبی از چگونگی حضور، تعامل، ارتباط و سهم زنان در مناسبات و حیات شهری است تا امکانات، مضایق، قوت‌ها و ضعف‌های موجود مشخص شوند.

این مجموعه که به اهتمام ستاد توانمندسازی زنان شهرداری تهران و تلاش صاحب نظران علوم اجتماعی در حوزه زنان و مطالعات شهری سامان پیدا کرده در نظر داشته است تا از پنجره زنان و زنانی شهری، سهم و نقش زنان در زندگی شهری کلان شهر تهران را، با تمرکز بر حوزه‌های زنان و فضایی شهری، فرهنگ شهری، حقوق شهروندی و مدیریت شهری، سرمایه اجتماعی، سلامت و محیط‌زیست، اقتصاد شهری و امنیت و مسائل اجتماعی در ابعاد مفهومی، نظری و سیاستی مورد بررسی و بررسی قرار دهد. بی تردید تغییرات فزاینده و پیوسته‌ای که کلان شهر تهران در حیات شهری خود تجربه می‌کند و نیز در پرتو رویکردها و گفتمان‌های تازه‌تری که در حوزه مطالعات شهری طرح و تعریف شده، بازکاوی، اعتنا و ورود به عرصه‌های تازه‌تر و نیز ارزیابی سیاست‌ها و فعالیت‌های انجام شده در حوزه مورد بررسی را نیز برای این مجموعه طلب می‌کند که می‌تواند به غنای نوشته‌های نظری و سیاستی این حوزه، که شاید در قیاس با حوزه‌های دیگر از فقر و کاستی‌های بیشتری برخوردار است، کمک کند.

غلامرضا غفاری

دبیر علمی

برنامه پژوهشی زنان و زندگی شهری

پیشگفتار دبیر اجرایی

برنامه پژوهشی زنان و زندگی شهری توسط ستاد توانمندسازی زنان و معاونت برنامه‌ریزی و توسعه شهری شهرداری تهران و با همکاری دانشگاه‌ها و نهادهای علمی دولتی و غیردولتی طی سال‌های ۹۰ تا ۹۲ برگزار شد. هدف این برنامه ارائه‌ی دستاوردهای علمی و پژوهشی دانشگاهی در کنار ارزیابی برنامه‌ها و فعالیت‌های مدیران، و مدیران امور شهری در چارچوبی چند رشته‌ای و از منظر صاحب‌نظران حوزه‌ها و رشته‌های متنوع علمی بوده است تا بستری عالمانه و در عین حال واقع‌بینانه برای برنامه‌ریزی و اقدام مناسب در حوزه زنان و زندگی شهری تهران فراهم گردد.

دلایل توجیهی و شرح روند اجرایی این برنامه در قالب مجلدی مستقل در مجموعه کتاب زنان و زندگی شهری آورده شده است که خوانندگان محترم و علاقمند می‌توانند جهت آشنایی با جزئیات مرتبط با برنامه مذکور به آن مراجعه نمایند. در عین حال ضروری است در این جا از زحمات اساتید محترم و معزز فعال در این برنامه پژوهشی و نیز تلاش‌های دادگسترایی آن در حد ذکر نام ایشان قدردانی به عمل آید. خانم دکتر زهراسادات مشیر رئیس محترم شورای سیاست‌گذاری، آقای دکتر غلامرضا غفاری دبیر علمی و آقای دکتر محمدامین قانع‌ی راد مشاور عالی طرح در طول انجام آن زحمات فراوانی را متقبل شده‌اند.

اعضای کمیته علمی که همزمان مدیریت کارگروه‌های تخصصی برنامه را نیز بر عهده داشته‌اند شامل خانم دکتر شیرین احمدنیا، آقای دکتر حسین ایمانی جاجرمی، خانم دکتر سوسن باستانی، خانم دکتر پروین پرتوی، آقای دکتر سیدحسین سراج زاده، آقای دکتر علی اصغر سعیدی و آقای دکتر سعید معیدفر، سهم زیادی در پیشبرد موفقیت‌آمیز این طرح داشته‌اند. همچنین اعضای کارگروه‌های تخصصی که مسئولیت تدوین مقالات موضوعی را عهده‌دار بوده‌اند به ترتیب الفبا

عبارتند از: آقایان و خانم‌ها دکتر سید احمد فیروزآبادی، دکتر صدیقه بیران، دکتر ناصرالدین غراب، دکتر فاطمه جواهری، دکتر میترا حبیبی، دکتر سیدحسن حسینی، دکتر شکوه دیباجی فروشانی، دکتر محمدسعید ذکایی، دکتر حسن رفیعی، دکتر امید زمانی، دکتر سمیه سادات شفیع، دکتر عالیہ شکرپیگی، دکتر علی شکوری، دکتر مهشید شکوهی، دکتر پویا علاءالدینی، دکتر نعمت‌الله فاضلی، دکتر مریم قاضی نژاد، دکتر فریبا قرائی، دکتر افسانه کمالی، دکتر مسعود کوثری، دکتر مرضیه موسوی، دکتر میرطاهر موسوی، دکتر امیرهوشنگ مهریار و دکتر سید محمود نجاتی حسینی.

کمیته اجرایی برنامه متشکل از خانم الهام منصوری (مسئول دبیرخانه)، خانم الهه عطایی و خانم فاطمه تنهایی بوده است. همچنین خانم لیلی ضیا مجیدی، خانم مریم مردانی و آقای مصطفی علیزاده به ترتیب به عنوان کارشناس روابط عمومی، حروفچین و گرافیکست با دبیرخانه همکاری داشته‌اند. خانم مه‌سر خرم‌نمه فیروزفر مدیر محترم ستاد توانمندسازی زنان سرپرست خانوار نیز در حین برگزاری طرح به بیان کمیته اجرایی بوده‌اند. علاوه بر این در اجرای چنین طرحی مطمئناً جمع کثیری از نیروهای سازمانی و پشتیبانی نیز فعالیت داشته‌اند که هرچند امکان نام بردن از یکایک آن‌ها وجود ندارد، اما در اینجا از زحمات و تلاش‌های ایشان تقدیر و تشکر می‌شود. امید است آنچه به عنوان ماحصل این اقدامات در اختیار فعالان حوزه مدیریت شهری و نیز جامعه علمی کشور قرار گرفته است، زمینه‌ساز ارتقاء کیفیت زندگی برنامه‌ها و راهبردهای اجرایی مرتبط با رسیدگی به مسائل و چالش‌های پیش روی احاد جامعه و به ویژه زنان، در عرصه‌های مختلف باشد.

مهدی کرمانی

دبیر اجرایی

برنامه پژوهشی زنان و زندگی شهری

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
زنان، سلامت و محیط زیست در شهر تهران	۱۷
مروری بر سلامت باروری و جنسی در شهر تهران: عوام و پیامدهای اجتماعی آن	۸۷
زنان و سلامت روانی در شهر تهران، با تاکید روی افسردگی	۱۳۵
بررسی پدیده تنهایی زنان از دو بعد عینی و ذهنی در خانواده‌های شهر تهران	۱۸۵
بررسی سهم زنان در سالم سازی و صیانت از محیط زیست در سطح خانواده، محله و شهر	۲۵۵
جمع بندی، ارائه راهبردها، سیاست‌ها و برنامه عمل	۳۳۱